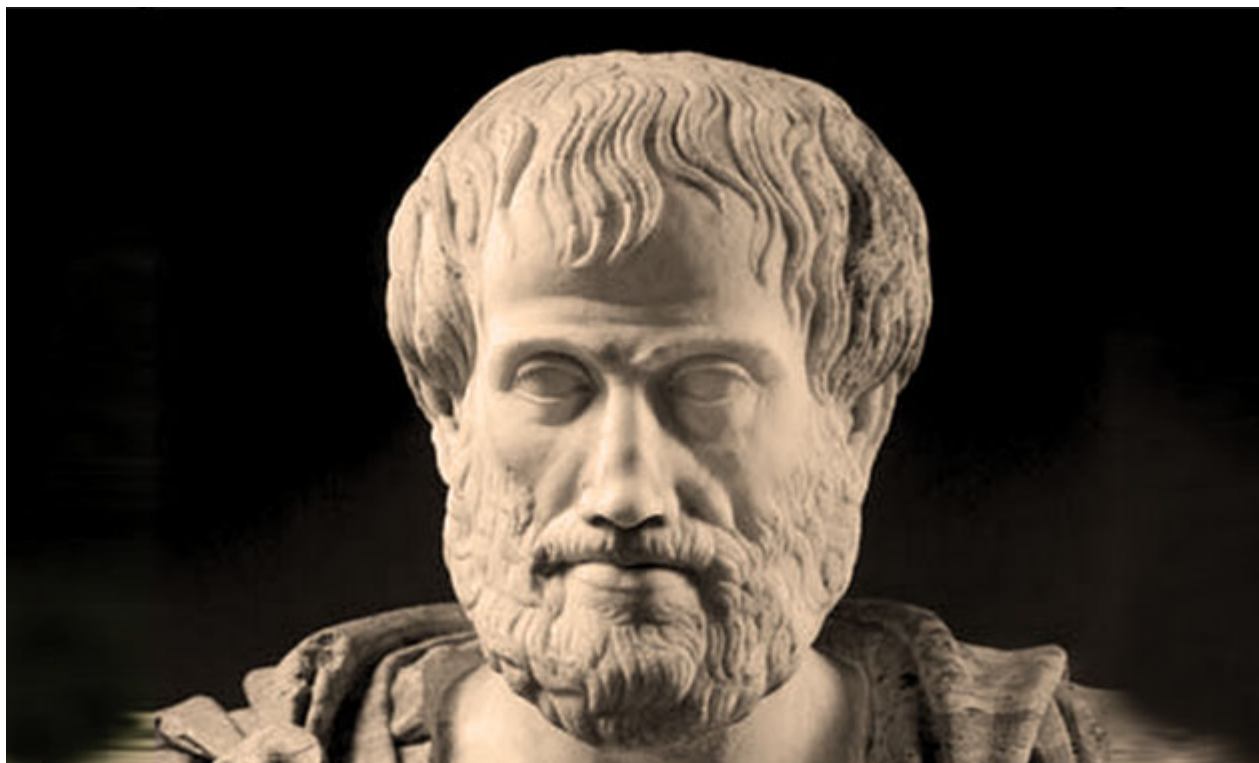

13 Φεβρουαρίου 2018

Η απόρριψη της ύπαρξης του αιθέρα από τον Ιωάννη Φιλόπονο (Κωνσταντίνος Καλαχάνης, Δρ. Φιλοσοφίας Πανεπιστημίου Αθηνών)

/ [Πεμπουσία· Ορθοδοξία-Πολιτισμός-Επιστήμες](#)

Αριστοτέλης (384-322 π.Χ.)

Ο Ιωάννης Γραμματικός (490-570) ο επονομασθείς και Φιλόπονος, λόγω του μεγάλου σε έκταση έργου του, ανεδείχθη ως ένας εκ των επιφανεστέρων σχολιαστών του Αριστοτέλους. Υπήρξε μαθητής του Αμμωνίου Ερμείου στην σχολή της Αλεξανδρείας και σπουδαίος μελετητής της Νεοπλατωνικής φιλοσοφικής παραδόσεως, με μεγάλη συνεισφορά στην φιλοσοφική διανόηση και την φυσική έρευνα, όπως αυτή διαμορφώθηκε στην Βυζαντινή περίοδο του 6^{ου} μ.Χ. αιώνας.

Το έργο του αποτελείται κυρίως από υπομνηματισμούς στα αριστοτελικά κείμενα (*Κατηγορίαι, Αναλυτικά Πρότερα, Αναλυτικά ύστερα, Περί ψυχής, Μετεωρολογικά, Περί γενέσεως και φθοράς, Περί ζώων γενέσεως, Φυσικής Ακροάσεως*).

Συνέγραψε επίσης *Σχόλια εις την Εισαγωγήν του Πορφυρίου*, αλλά και δυο πραγματείες τιτλοφορούμενες ως εξής: *Κατά των Πρόκλου, περί της αϊδιότητος του κόσμου επιχειρημάτων* και *Των εις την Μωϋσέως κοσμογονίας εξηγητικών*, αναφερόμενες στο ζήτημα της δημιουργίας του κόσμου. Στο πλαίσιο αυτό επιχείρησε να αναιρέσει την αριστοτελική διδασκαλία περί της αιωνιότητας του ουρανού, ως αποτελούμενου από ένα πέμπτο στοιχείο -τον αιθέρα- ευρισκόμενο στον υπερσελήνιο χώρο και σαφώς διαχωρισμένο από τα υπόλοιπα τέσσερα στοιχεία (πυρ, αήρ, ύδωρ, γη).

Στην εργασία αυτή, θα εξετασθεί αρχικά η αριστοτελική θεωρία περί του αιθέρα και ακολούθως η κριτική του Φιλοπόνου έναντι αυτής.

Η αριστοτελική θεωρία περί του αιθέρα

Η έννοια του αιθέρα είναι γνωστή στην ελληνική φιλοσοφική παράδοση ήδη από τα χρόνια των αρχαίων (προφανώς εννοεί ο Αριστοτέλης τους παλαιότερους φιλοσόφους) και ιδιαίτερα στην εποχή των Προσωκρατικών φιλοσόφων και του Αναξαγόρα.

Ο Αναξαγόρας χρησιμοποιεί τον όρο *αιθήρ* αντί του πυρός (ού καλώς κατά τον Αριστοτέλη), προκειμένου να ονομάσει τον ανωτάτω τρόπον που βρίσκεται πέρα από τα τέσσερα στοιχεία (πύρ, αήρ, ύδωρ, γη).

Αναφερόμενος ο Αριστοτέλης στην έννοια του αιθέρα, υποστηρίζει ότι η ίδια η ετυμολογία της λέξης *αιθήρ*, παραπέμπει στην έννοια της κίνησης (*θειν αεί*) και ιδιαιτέρως της αιωνίας κίνησης (Αριστοτέλης, *Περί Ουρανού*, 270b, 20-23). Εξ' ορισμού λοιπόν ο αιθέρας συνδέεται με την κίνηση και ιδιαίτερα με την κυκλική κίνηση των ουρανίων σωμάτων. Είναι χαρακτηριστικό όμως ότι ο αιθέρας ονομάζεται από τον φιλόσοφο και *πρώτον σώμα*, γεγονός που δηλοί την ανωτερότητά του εν σχέσει προς τα υπόλοιπα στοιχεία (Αριστοτέλης, *Περί ουρανού*, 272b, 15. και 270 α,8).

Βασικό στοιχείο του κοσμολογικού συστήματος του Αριστοτέλη είναι ο χωρισμός του κόσμου σε υπερσελήνιο και υποσελήνιο χώρο. Επιπλέον, ο κόσμος *ο περί τας άνω φοράς*, είναι πλήρης αυτού (Αριστοτέλης, *Μετεωρολογικά*, 339b,16), γεγονός που καταδεικνύει την διαφορά του υπερσελήνιου από τον υπερσελήνιο χώρο. Ακόμη και ο υποσελήνιος χώρος όμως δεν είναι ενιαίος, καθώς χωρίζεται με την σειρά του σε τέσσερις ομόκεντρες σφαίρες, οι οποίες προσδιορίζονται η καθεμία από ένα εκ των τεσσάρων στοιχείων (πύρ, αήρ, ύδωρ, γη) (Αριστοτέλους, *Περί Ουρανού*, 308b κ.ε).

Εν προκειμένω, ένας υπομνηματιστής του αριστοτελικού έργου, ο Ολυμπιόδωρος (500-570), κάνει λόγο περί διαφορετικής κατασκευής των ουρανίων, εν σχέσει με τα σώματα που σύγκεινται εκ των τεσσάρων στοιχείων (Ολυμπιόδωρος, *Εις Μετεωρολογικά*, σ.20,17-24). Ο αιθέρας επιπλέον, χαρακτηρίζεται ως *ποιητικό αίτιο*, με τα υπόλοιπα τέσσερα στοιχεία να θεωρούνται ως υλικά αίτια, γεγονός που δηλοί την ανώτερη φύση του εν σχέσει προς αυτά (Ολυμπιόδωρος, *Εις Μετεωρολογικά*, 2, 19-23).

Η κριτική του Ιωάννη Φιλοπόνου

Υπομνηματίζοντας ο Ιωάννης Φιλόπονος το αριστοτελικό έργο κάνει λόγο αναφορικά με αρχαίες δοξασίες, κατά τις οποίες η ετυμολογία του αναζητάται στο *αεί θέειν*. Εξ' αυτού διαπιστώνει ο Φιλόπονος πως ο αιθέρας πρέπει να διέπεται από αιωνία κίνηση, με συνέπεια να είναι αποδοτέος σε αυτόν και ο χαρακτηρισμός του θείου (Φιλόπονος, *Εις Μετεωρολογικά*, 17,21).

Η κριτική του Φιλοπόνου σχετικά με τον αιθέρα εκκινεί από την θεώρησή του ως αιτίου κινήσεως, καθώς κατά τον φιλόσοφο το αίτιο κινήσεως του ουρανού ανάγεται στον Θεό (Φιλόπονος, *Μωϋσ.* σ.28,20-29,9.). Επιπλέον, η ταύτισή του με θειότατες και μακαριότατες φύσεις τον τοποθετεί εκτός γενέσεως και φθοράς (Φιλόπονος, *Π. Γεν. Φθορ*, 67,17). Το γεγονός λοιπόν ότι ο Αριστοτέλης δεν αποδίδει το αίτιο κινήσεως του ουρανού στον Θεό, αλλά σε ένα υλικό στοιχείο, - τον αιθέρα- δεν είναι συμβατό με την πίστη του Φιλοπόνου στην μοναδικότητα του Θεού ως δημιουργού του κόσμου (Καλαχάνης, σ.111-112).

Εφόσον επίσης ο αιθέρας είναι πρώτος εν σχέσει προς όλα τα άλλα στοιχεία, αναγκαστικά θα αποτελεί και το αίτιο δημιουργίας τους με συνέπεια να διαθέτει τα χαρακτηριστικά της αρχής (Φιλόπονος, *Μωϋσ.* 9,2). Κατόπιν τούτου, ο Φιλόπονος είναι υποχρεωμένος να αναζητήσει μία διαφορετική αιτία που προσδίδει την κίνηση στον ουρανό.

Επισημαίνει καταρχήν ο Φιλόπονος ότι ήδη από την αρχαία εποχή ο αιθέρας είχε συνδεθεί με την κίνηση και ιδιαίτερα με την κυκλική, εξ' ου και τονίζει την ονομασία του πέμπτου στοιχείου ως *κυκλοφορητικού* (Φιλόπονος *Κατά Πρ.* 520), καθώς ο Αριστοτέλης είχε αποδεχθεί την άποψη ότι υπάρχει ένας διαφορετικός ως προς τα τέσσερα στοιχεία (πύρ, αήρ, ύδωρ, γη) νόμος, που διέπει την περιστροφή των ουρανίων σωμάτων (Αριστοτέλης, *Περί ουρανού*, 272b, 15). Παρά το γεγονός όμως ότι ο Φιλόπονος αρχικά απεδέχθη το ότι η *εγκύκλιος κίνησις* όχι μόνο του *προσεχούς αέρος* αλλά και του πυρός, όπως την αποδέχεται ο Αριστοτέλης δεν είναι φυσική, αλλά *υπέρ φύσιν* (Φιλόπονος, *Εις φυσ.*, σ.198,15.), εντούτοις σε άλλα σημεία του έργου του απορρίπτει το ενδεχόμενο αρνείται την πιθανότητα το πυρ να κινείται *υπέρ φύσιν*, βασιζόμενος στο ότι κανένα σώμα *βία κινούμενον* σε ευθεία γραμμή, δεν είναι αγέννητο και άφθαρτο (Φιλόπονος, *Κατά Πρ.* σ.279,12-14). Άλλωστε όλα τα φυσικά όντα προκειμένου να τεθούν σε κίνηση έχουν ανάγκη την επενέργεια ενός αιτίου.

Αντιθέτως λοιπόν προς την αριστοτελική διδασκαλία περί του αιθέρα, ο Φιλόπονος εισηγείται μία άλλη εξήγηση της κινήσεως του ουρανού, μη βασιζόμενη στο πέμπτο στοιχείο, αλλά στην ύπαρξη μίας θεϊκής κινητικής δυνάμεως που διέπει τα ουράνια σώματα (Φιλόπονος, *Μωϋσ.* 28,20-29,9).

Βασική παράμετρος του έργου του Φιλοπόνου είναι η αποδοχή της παραγωγής του κόσμου *εκ μη όντος*, ως αποτέλεσμα της θεϊκής επενεργείας (Φιλόπονος, *Κατά Πρόκλου*, 343,6-9) και φυσικά η απόρριψη της αιωνιότητας του κόσμου. Κατά συνέπεια, η δημιουργία του κόσμου εξαρτάται αποκλειστικά από την θεϊκή επενέργεια, με συνέπεια ο Φιλόπονος να είναι σύμφωνος με την χριστιανική κοσμοθεωρία.

Επιπλέον, ο Φιλόπονος καταλήγει στο συμπέρασμα ότι δεν υπάρχει διάκριση ανάμεσα στον υποσελήνιο και τον υπερσελήνιο χώρο, γεγονός που απετέλεσε και αφορμή να επικριθεί ο φιλόσοφος έναν άλλο υπομνηματιστή του Αριστοτέλη, τον Σιμπλίκιο (Σιμπλίκιος, *Π. Ουρ.* 59,15-19). Ορθώς επομένως υποστηρίζεται ότι ο Φιλόπονος «δίδασκε την ύπαρξη ενιαίων νόμων για τα ουράνια και τα επίγεια, διδασκαλία προδρομική της κοσμολογίας του 17^{ου} αιώνα» (Πολίτης, *Η φιλοσοφία εις το Βυζάντιον*, τ. 1, σ.299).

Στην πραγματικότητα όμως, ο Φιλόπονος δεν αποσκοπούσε στο να τονίσει μία τέτοια ενδεχόμενη διαφορά ανάμεσα στα υποσελήνια στοιχεία και τον αιθέρα, όσο στο να υπερασπιστεί την μοναδικότητα του Θεού ως δημιουργικού του κόσμου στοιχείου. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο η διδασκαλία του Φιλοπόνου περί ανυπαρξίας του αιθέρα εντάσσεται στην χριστιανική παράδοση περί της δημιουργίας του κόσμου από τον Θεό.

Η σημασία της θεωρήσεως αυτής του φιλοσόφου έχει και επιστημονική αξία, καθώς δεν αποδίδει την κίνηση του ουρανού σε υπερκόσμιες δυνάμεις, αλλά σε δυνάμεις ενδοκοσμικές. Επ' αυτής της αποφάνσεως του Φιλοπόνου ευλόγως έχει υποστηριχθεί ότι σχετίζεται με την θεωρία περί της ωθητικής δύναμης που οδηγεί στην κίνηση (Sorabji, σ.58) στα πλαίσια της οποίας γίνεται ξεκάθαρα λόγος περί “εντυπωμένης δυνάμεως που δίνει την κίνηση στον κόσμο και η οποία προέρχεται από ένα εξωτερικό αίτιο, ήτοι τον Θεό” (Wolff, σ. 165). Αυτή η δύναμη αποτελεί και το ενδιαμέσο στάδιο μεταξύ Θεού και κόσμου (Καλαχάνης, σ. 83)

Συμπεράσματα

Όπως εδείχθη από τα ανωτέρω, η σκέψη του Ιωάννη Φιλοπόνου έχει σαν κύριο χαρακτηριστικό την παραδοχή της χριστιανικής διδασκαλίας περί της μοναδικότητας του Θεού ως δημιουργικού του κόσμου αιτίου. Στο πλαίσιο αυτό δεν θα μπορούσε να αποδεχθεί την ύπαρξη ενός στοιχείου (εκτός του Θεού), στο οποίο να οφείλεται η δημιουργία του κόσμου. Εξ' ου και υποστηρίζει ότι μεταξύ Θεού και κόσμου παρεμβάλλεται μία θεϊκής προέλευσης δύναμη, η οποία προσδίδει

στον κόσμο την κίνηση. Επομένως το κοσμικό σύστημα του Φιλοπόνου περιλαμβάνει καταρχήν τον Θεό και εν συνεχεία τον κόσμο, δίχως να παρεμβάλλονται άλλοι παράγοντες που να υποβαθμίζουν τον ρόλο του Θεού ως δημιουργικού του κόσμου αιτίου.

Σημ: Το παρόν άρθρο παρουσιάστηκε στο Συνέδριο με θέμα “Η Ιστορία και η Φιλοσοφία των Επιστημών στη διδασκαλία των Φυσικών Επιστημών”, Οργανωτές: Πανεπιστήμιο Αθηνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Μαράσλειος, Αθήνα 1-3 Νοεμβρίου 2012.

Βιβλιογραφία

1. Αριστοτέλης, (1965). *Περί Ουρανού*, ed. P.Moraux Aristotle *Du ciel*. Les Belles lettres, Paris.
2. Καλαχάνης, Κ. (2011). *Περί του παραδείγματος και της εικόνας*, στο έργο του Ιωάννου Φιλοπόνου, Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Φιλοσοφίας-Παιδαγωγικής-Ψυχολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Αθηνών
3. Ολυμπιόδωρος, (1900). *Εις το πρώτον των Μετεωρολογικών Αριστοτέλους σχόλια*, ed. Stuve, Olympiodori in Aristotelis meteora comentaria, CAG 12.2. Reimer, Berlin.
4. Πολίτης, Ν., Γ., (1992). *Η φιλοσοφία εις το Βυζάντιον*, Εν Αθήναις.
5. Σιμπλίκιος, (1882). *Εις το Α΄ της Αριστοτέλους Φυσικής Ακροάσεως*, ed. H.Diels Simplicii, In Aristotelis physicorum libros octo commentaria, 2 vols. CAG 9-10. Reimer, Berlin.
6. Σιμπλίκιος, (1894). *Εις τα του Αριστοτέλους Περί Ουρανού*, ed. .L. Heiberg, Simplicii in Aristotelis de caelo commentaria, CAG 7. Reimer, Berlin.
8. Sorabji R. (2006). «Ιωάννης Φιλόπονος», *Ο Ιωάννης Φιλόπονος και η απόρριψη της αριστοτελικής επιστήμης*, εκδ. MIET Αθήνα.
9. Φιλόπονος, Ι., (1901). *Εις τα των Μετεωρολογικών Αριστοτέλους εξηγητικά*, ed. M. Hayduck Ioannis Philoponi in Aristotelis meteorologicorum librum primum commentarium ,CAG 14.1. Reimer, Berlin.
10. Φιλόπονος, Ι. (1888). *Εις τα της Αριστοτέλους Φυσικής ακροάσεως*, ed. H. Vitelli, Ioannis Philoponi in Aristotelis physicorum libros octo commentaria, 2 vols. CAG 16 - 17. Reimer, Berlin.
11. Φιλόπονος, Ι., (1899). *Κατά των Πρόκλου, περί της αϊδιότητος του κόσμου επιχειρημάτων*, ed. H. Rabe, Ioannes Philoponus. De aeternitate mundi contra Proclum. Teubner, Leipzig.
12. Φιλόπονος, Ι. (1897). *Σχολικαί αποσημειώσεις εις τα Περί γενέσεως και φθοράς Αριστοτέλους*, ed..H. Vitelli, Ioannis Philoponi in Aristotelis libros, de generatione et corruptione commentaria, CAG

14.2. Reimer, Berlin.

13. Φιλόπρονος, Ι., (1897). *Των εις την Μωϋσέως κοσμογονίας εξηγητικών*, ed. W. Reichardt, Joannis Philoroni *de opificio mundi libri vii*. Teubner, Leipzig.

14. Wolff M. (2006). «Ο Φιλόπρονος και η ανάδυση της προκλασσικής δυναμικής», *Φιλόπρονος και η απόρριψη της αριστοτελικής επιστήμης*, ed. R. Sorabji, MIET, Αθήνα.